

ЛЕКЦІЯ 10. КВІТИ ЗЛА: ПОЛІТИЧНИЙ ЕКСТРЕМІЗМ І МИСТЕЦТВО

Іван Гомза

1. Одним з типових поглядів на мистецтво є переконання у його спроможності діяти як антидот проти політичного насилля. Приклади: «Музиканти без кордонів» (засновано у Косово, 1999), «Фундація Сігала заради миру» (засновано в Індії, 1987), твердження кінорежисера Флоріана фон Доннерсмарка, начебто «мистецтво є найкращою зброєю проти політичного екстремізму: бути хорошим митцем автоматично означає відторгнення упередження, расизму чи політичного екстремізму».

2. Насправді, стосунки мистецтва і політичного екстремізму набагато складніші й багатогранніші. З часів свого виникнення мистецтво застосовувалося як спосіб вираження, стимулювання та прославляння насилля.

3. Ніщо в природі мистецтва не убезпечує його від перетворення на провідника чи навіть каталізатора політичного насилля. Мистецтво – це особливий спосіб вираження певного послання. Зміст цього послання може стосуватися, наприклад, сили почуттів митця, але так він може повідомляти про ницість ворогів чи необхідність нав'язати суспільству свої ідеали через насилля.

4. Компліментарна до політичного насилля природа мистецтва стосується також і окремих проявів політичного насилля, а саме політичного екстремізму та тероризму. Визначення: *політичний екстремізм – це політично вмотивована організована інструменталізація насилля акторами, які не мають доступу до машинерії державного апарату.* Саме тому коли Іван Гонга підняв селян на повстання проти поміщиків, або партизани Че Ґевари намагалися повалити режим у Болівії, або адмірал Колчак у Харбіні займався створенням збройних загонів для боротьби проти більшовиків, це були різні типи політичного екстремізму (повстання, Ґерилья та громадянська війна відповідно). У випадку, коли об'єктом політично вмотивованої організованої інструменталізації насилля недержавних акторів стають *анонімізовані некомбатанти* спостерігається окрема стратегія політичних екстремістів, а саме – тероризм.

5. Першочерговими для розуміння зав'язків між політичним екстремізмом і мистецтвом є дві категорії: політичні екстремісти, які водночас є митцями та акти політичного екстремізму, що стають джерелом натхненням для мистецьких творів.

6. У різні часи та в різних культурах митці часто відкидали соціально-політичну реальність і прагнули або спровокувати суспільні перетворення, або стати учасником доленосних історичних подій. Красномовними прикладами є спроба Місіми Юкіо підбурити солдат на державний переворот; участь Ернста фон Заломона в діяльності терористичної організації «Консул» (причетної до вбивства 354 людей, у тому числі й міністра іноземних справ Ваймарської Німеччини Вальтера Ратенау); підготовка Фелексом Фенеоном теракту в будівлі Міністерстві Війни; спорядження лордом Байроном шхуни і 500 бійців для боротьби проти Османської імперії в Греції.

7. Звернення окремих митців до екстремізму є останньою фазою наявності в суспільстві політичного заангажованих мистецьких течій. Фенеон не був поодиноким у своєму схвалені революційного анархізму – цим відзначалися більшість представників французької культури *fin de siècle*; Байрон був лише одним з найбільш радикальних представників руху філелінізму, який поширився серед митців європейського романтизму.

8. Політизації мистецьких течій є достатньо типовим процесом. Італійські футуристи (напр. поет Філіппо Марінетті чи маляр Карло Карра) ідейно та організаційно підтримували італійський фашизм; французьких сюрреалісти (напр. поети Андре Бретон чи Поль Елюар) симпатизували марксизму.

9. Визначальними факторами, чи породить політизована мистецька течія радикалізованих митців-екстремістів, є мікрокультура течії та характер її взаємодії з зовнішнім світом. Якщо мистецькі угруповання надто замкнуті в собі, тобто коли учасники працюють лише у спільних майстернях, читають виключно свої часописи, спілкуються лише між собою, це сприяє радикалізації. Якщо, на додачу, мікрокультура цієї течії характеризується гостро негативним ставленням до наявного соціального і політичного ладу, це створює сприятливі умови для появи митців-екстремістів.

10. За окремими витворами мистецтва стоять здійснені акти політичного екстремізму і тероризму. Приклади: (10-а) Опера «Смерть Клінґгофера» американського мінімаліста Джоном Адамсом, заснована на захопленні терористами з організації «Фронт Звільнення Палестини» круїзного лайнера «Акіле Лауро». Терористи вбили заручника, американського єврея Леона Клінґгофера, цинічно викинувши тіло в море. (10-б) «Струнний квартет № 3» Філіпа Ґласса присвячений життю та останньому дню Місіми Юкіо.

11. Уявні акти політичного екстремізму та тероризму є надзвичайно розповсюдженими в мистецтві. Хуліо Кортасар у «Книзі Мануеля» перемежує опис підготовки операції з захоплення заручників реальними газетними вирізками з повідомленнями преси про діяльність лівих екстремістів. Доріс Лессінґ у солодко-гірких тонах описує культуру лівого екстремізму в «Хорошому терористі». Джон Апдайк у «Терористі» наводить психологічний портрет і поведінку ісламського релігійного фундаменталіста. Дон Делілло у «Мао II», Юлія Крістева у «Самураях» та Мо Янь у «Житті та смерті, що мене виснажують» активно посилаються на політичний екстремізм хунвейбінів доби «культурної революції» в КНР. Октавіа Батлер у «Притчі про таланти» уявляє насильницьке встановлення теократичної диктатури в США.

12. У своєму ставленні до описаного політичного екстремізму митці займають певне місце на континуумі від симпатії до відторгнення. Прикладом першого може бути роман «69» Муракамі Рю, прикладом другого – «Оповідь служниці» Марґарет Етвуд.

13. Митців, навіть якщо вони не мають ані найменшої симпатії до екстремістів чи їхніх вчинків, часто звинувачують у схвальному ставленні до того, що вони описують. Наприклад, «Смерть Клінґгофера» ніколи повністю не було поставлено в США: останню спробу Метрополітен-опери (місто Нью-Йорк) у 2014 р. зірвала скоординована акція протесту. Противникам опери видається, що надавати голос терористам, а надто у мистецтві, означає виправдовувати їх, і вони не помічають заклик до не чинити насилля, яким просякнутий весь твір (див. музичну вставку до відео-лекції).

14. Публіка звинувачує митців, які описують політичний екстремізм, адже не розуміє базового розрізнення двох естетичних категорій: Прекрасне і Величне.

Прекрасне – це гармонія форми і змісту, яке схоплює розум і це приносить насолоду; Величне – це категорія, котра своїм масштабом, силою та ірраціональністю вражає, але водночас вселяє страх. Для митців політичний екстремізм – руйнівний, насильницький і не завжди зрозумілий – є категорією Величного, а тому може давати поштовх для творчості.

Подальші напрями досліджень

1. Хоча процес політизації мистецьких течій є встановленим фактом, непроясненим залишається питання ролі окремих контекстуальних факторів у ньому. Наприклад, кубізму були притаманні чіткі симпатії до ідей лівої частини політичного спектру, натомість течія *ар деко*, яка була впливовою приблизно в той самий період історичний період, була набагато менш політизованою. Більше того, попри вплив мистецьких принципів кубізму на *ар деко* (див., наприклад, творчість Андре Мара), такого перенесення політичних принципів не відбулося. Відтак, **необхідно звернути увагу на причини та напрямки політизації окремих мистецьких течій і роль зовнішніх факторів (напр., міжнародні відносини, стан економіки) в цих процесах.**

2. Далеко не кожен окремих митець, навіть будучи учасником політизованої течії, переступає межу між активізмом або підтримкою певної політичної програми та інструменталізацією політичного насилля. У першій половині XIX ст. багато митців та інтелектуалів (напр., художник Ежен Далякруа, поети Томас Мур і Фридрих Гьольдерлін, композитор Ектор Берліоз, письменник Альфред де Мюссе) відкрито співчували питанню незалежності Греції, але лише одинці – як англієць Едвард Трелоні чи данець Адам Фрідель – влилися в ряди антиосманського ополчення. Відтак, **необхідно зрозуміти, якими є індивідуальні фактори радикалізації окремих митців:** чи це є природній потяг до авантюризму, чи загострене почуття справедливості, чи ж певні фактори біографічного характеру.

3. Обурення публіки тим, що митець описує акти політичного екстремізму або навіть надає слово політичним екстремістам, запрошує більш докладно розглянути фактори інтенсивності та динаміки прояву публічного гніву. Особливо важливим є питання, **чи залежить публічне обурення описом політичного екстремізму в мистецьких творах від типу політичного екстремізму?** Наприклад, чи опис

повстання викликає менше емоцій, ніж опис терористичного акту? Суміжне цікаве питання полягає у тому, **чи персоналізація політичних екстремістів** (коли, зокрема, головний герой твору є екстремістом) **або форма викладу** (зокрема, текст написаний від першої, а не від третьої особи) **підживлюють інтенсивність публічної відрази?**

Рекомендована література та джерела

• До Теми 1:

1. Beck, Colin and Miner, Emily. Who Gets Designated a Terrorist and Why? // Social Forces. – 2013. – Vol. 91. – No. 3. – P. 837–872 .
2. Brooker, Paul. Modern Stateless Warfare. – New York: Palgrave Macmillan, 2010.
3. Burleigh, Michael. Cultural History of Terrorism. – London: Group Press, 1981.
4. Ganor, Boaz. Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter? // Police Practice and Research: An International Journal. – 2002. – Vol. 3. – No. 4. – P. 287-304.
5. Laqueur, Thomas and Masiello, Francine. Art and violence. – Berkeley: Center for Latin American Studies, 2007.

• До Теми 2:

1. Шорске, Карл. Віденський fin-de-siècle: Політика і культура. - Львів: ВНТЛ-Класика, 2003.
2. Cole, Sarah. At the Violet Hour: Modernism and Violence in England and Ireland. Oxford: Oxford University Press, 2012.
3. Crane, David. Lord Byron's Jackal: The Life of Edward John Trelawny. – London: Flamingo, 1999.
4. Dorra, Henri. Symbolist Art Theories. – Berkeley: University of California Press, 1994.
5. Hegghammer, Thomas. Jihadi Culture: The Art and Social Practices of Militant Islamists. – New York: Cambridge University Press, 2017.
6. Howlett, Jana and Mengham, Rod. The violent muse: violence and the artistic imagination in Europe, 1910-1939. – Manchester: Manchester University Press, 1994.
7. Jünger, Ernst and Peters, Jürgen. German Writings Before and After 1945: E. Jünger, W. Koeppen, I. Keun, A. Lernet-Holenia, G. Von Rezzori, E. Von Salomon, A. Schmidt. – New York: Continuum, 2002.

8. Keen, Paul. *Revolutions in Romantic Literature: An Anthology of Print Culture, 1780-1832*. Peterborough, Ont: Broadview Press, 2004.
9. Matijevich, Elke. *The Zeitroman of the Late Weimar Republic*. – New York: P. Lang, 1995.
10. McKinley, Alexander. *Illegitimate Children of the Enlightenment: Anarchists and the French Revolution, 1880-1914*. – New York: P. Lang, 2008.
11. Spencer, T. J. B. *Fair Greece, Sad Relic: Literary Philhellenism from Shakespeare to Byron*. – Athens: Denise Harvey, 1986.
12. Takehiko, Noguchi and Teruko, Craig. *Mishima Yukio and Kita Ikki: The Aesthetics and Politics of Ultrationalism in Japan // Journal of Japanese Studies*. – 1984. – Vol. 10. – No. 2. – P. 437-454.
13. Varias, Alexander. *Paris and the Anarchists: Aesthetes and Subversives During the Fin-De-Siècle*. New York: St. Martin's Press, 1996.

• **До Теми 3:**

1. Кант, Иммануил. *Критика способности суждения // Сочинения в шести томах*. – Москва: Мысль, 1966. - Т. 5. – С.161-529.
2. Шефтсбери, Энтони Эшли Купер. *Эстетические опыты*. – Москва: Искусство, 1975.
3. Ketterer, David. *Margaret Atwood's "The Handmaid's Tale": A Contextual Dystopia // Science Fiction Studies*. – 1989. – Vol. 16. – No. 2. – P. 209-217.
4. Longobardi, Ruth. *Re-producing Klinghoffer: Opera and Arab Identity before and after 9/11 // Journal of the Society for American Music*. – 2009. -Vol. 3. – No. 3. – P. 273-310.
5. Matthews, Graham and Goodman, Sam. *Violence and the limits of representation*. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
6. Meltzer, Donald, and Meg, Harris Williams. *The Apprehension of Beauty: The Role of Aesthetic Conflict in Development, Art, and Violence*. 2018
7. *Music in the Post-9/11 World*. Ed. Jonathan Ritter and Martin Daughtry. – New York: Routledge, 2007.
8. Orloff, Carolina. *The Representation of the Political in Selected Writings of Julio Cortázar*. – London: Tamesis, 2013.
9. Said, Edward. *Music at the Limits: Three Decades of Essays and Articles on Music*. New York: Columbia University Press, 2013.

10. Saucier, Gerard, Geuy Akers, Laura, Shen-Miller, Seraphine, Knezević, Goran and Stankov, Lazar. Patterns of Thinking in Militant Extremism // Perspectives on Psychological Science. – 2009. – Vol. 4. – No. 3. – P. 256-271